

ИНГЛИС ХӘМ ҚАРАҚАЛПАҚ ТИЛЛЕРИНДЕГИ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЛЫҚ ИСКЕРЛИКТИ ГЕҮДЕЛЕНДИРІҮШІ СУБСТАНТИВ ФРАЗЕОЛОГИЯЛЫҚ БИРЛИКЛЕРДІҢ СТРУКТУРАЛЫҚ ӨЗГЕШЕЛИКЛЕРІ

Бердамбетова А.П.

Ноқис мәмлекетлик педагогикалық институты таяныш докторанты

Инсанның интеллектуаллық искерлигі көплеген пәнлердің, атап айтқанда психология, философия, физиология хәм, әлбетте, филологияның үйрениу объекти болып табылады. Тил билими шеңберінде когнитив искерлик, яғнайпикирлеу процеслериниң геүделениу қәсийетлерин анализ етеди, сондай-ақ лингвомәдениеттану аспекти көзқарасынан инсанның когнитив қәбилетлерин аңлатыудағы мәдений өзгешеликлеризертленеди. Бул мақсетте илимпазлар ушын фейил фразеологиялық бирликлер үлкен қызығушылық оятады. Бунда олардың интеллектуал операцияларының бөлек басқышлары хәм түрлерине атамалар менен анықлама беріуі арқалы өзгешеленеди.

«Ойлаушы субъекттиң белгили бир мағлыұматтын қабыл етиуі кейинги когнитив хәрекетлердің избе-излигин келтирип шығаратуғын айырықша «басланғыш»басқыш болып табылады», деп пикир жүритеди Н.А.Баева, И.Г.Варламенколар, яғнай «хәр бир фразеологиялық бирликтің белгили бир компоненти «баслаушы» болып, онда ақыл хәм интеллектуал процеслердің комбинациясы - ядлау, пикирлеу, ойда сәулелендириу сыяқлы хәрекетлер пайда болады» [Баева, Варламенко 2017:54-58].

«Бул фразеологиялық бирликлердің когнитив-салыстырмалы изертлениуі <...> идиоэтникалық өзгешеликлерин көркем сәулелендириуші хақыйкатлық субъекттинің «универсаллығы, нейтраллығы» менен сыпатланады. Бунда биз инсанның когнитив искерлигин геүделендириуші фразеологиялық бирликлер интеллект, интеллектуаллық искерлик, ақыл, когнитив қәбилетлер тийкарында үйрениу мақсетке мууапық» деп атап өтеди С.С.Исакова [Исакова 2013:42-46].

Талқыланып атырғанфразеологиялық бирликлердің структуралық - семантикалықөзгешеликлерин анализ қылу тийкарында интеллектуаллық искерликти сыпатлайтуғын субстантивфразеологиялық бирликлердің төмендеги классификациясы ислеп шығылды.

Субстантив фразеологиялық бирликлер: бул топардағы интеллектуаллық искерликти геүделендириушіфразеологиялық бирликлердің структуралық-семантикалықталқысы пикирлеу, анализ қылу хәм интеллектуаллық процеслердің басқа өзгешеликлеринсыпатлайтуғын дүзилис хәм мәнилерди үйрениуге қаратылған. Бундай анализ фразеологиялық бирликлердің лексикалық курамы, грамматикалық дүзилиси, семантикалықмазмунларын үйрениуди өз ишине алады. Интеллектуаллық искерликти геүделендириуші субстантив фразеологиялық бирликлерге мысаллар менен бирге олардың структуралық хәм семантикалықталқысы келтириледі:

Басты ауыртыу

Курамы: “бас” атлық сөзине “–ты” ийелик сеплигиниң қосымтасы жалғанып “ауыртыу” фейили менен дизбеклесип келеди (Атлық + Фейил);

Мәниси: курамалы мәселе үстинде ойланыу, бир шешимге келиу ушын когнитив искерликтің шыңына жетиу.

Басын (мийин) айландырып жүр

Курамы: “бас” атлық сөзге “–ын” тартым сеплигиниң қосымтасы жалғанып “айландыру” фейили менен дизбеклесип “жүр” примитиви менен жасалған (Атлық+Фейил+примитив);

Мәни: анықтық қиритиўге имкан берместен, шалғытып когнитив искерликке унамсыз тәсир етиў.

Бул группаға киритилгенкогнитив искерликти әмелге асырыў бойынша фразеологиялық бирликлердиң курамы тийкарындағы субстантив топарда қарақалпақ тилиндеги мысаллар толық атлық сөз шақабынан дизбеклесийи анықланды. Бул топарның фразеологиялық бирликлери унамлы мәниске ийе болып, ҳәр түрли интеллектуал ҳәрекетлерди орынлаўға ылайық болған саналы, оператив шахсты сыпатлайды: ққ. желкесинде басы бар, алтын басы бар, басы сағат, ингл. a brain box, a bright spark, smart cookie, clever clogs, clever boots.

Желкесинде басы бар

Курамы: “Желке”, “бас” атлық сөзлери “бар” примитиви менен биргеликте дизбеклесип жасалған (Атлық+Атлық+Фейил);

Мәни: бул сөз дизбеги хәм туўра мәниде хәм аўыспалы мәниде қолланылады.

Когнитив искерликти алып барыў ушын тийкарғы қурал “бас” тың физиологиялық формаданжелке үстинде турған жағдайда ғана өзиниң ўазыйпасын атқарыўы нәзерде тутылады.

Алтын басы бар

Курамы: “Алтын” атлығы “бас” атлығы менен примитив “бар” жәрдемінде дизбеклесип келеди.

Мәни: “Алтын бас” күшли интеллект ийеси хәм жүдә дана инсанды аңлатады. Бул фразеологиялық бирлик ирониялық мазмунда көп қолланылады. Фразеологиялық бирлик курамындағы “алтын” компонентиниң мифологиялық өзгешеликлери менен де байланыслы екенлиги сыпатланады.

Басы сағаттай ислеиди

Курамы: “Бас”, “сағат” атлық сөзлер хәм “ислеў” фейил сөзи дизбеклеседи. “сағат” атлық сөзине “–тай/дей” адъектив фразеологиялық бирликти жасаўшы тийкарғы қарақалпақ тилиндеги қосымта қосылыў арқалы жасалған.

Мәни: метафоралық мазмундағы фразеологиялық бирлик болып. Оның бул формада қәлиплесийи сағаттың анық ўақытты көрсетиўи себеб болып, тынық ақыл, шеберлик пенен өз ўақтында когнитив искерликлерди атқара алатуғын инсанға қарата қолланылады.

Бул фразеологиялық бирликлер қарақалпақ тилиндеги мәдений өзгешеликке ийе екенлиги анық, соның менен бирге олардың сөз дизбеги сыпатында даайырмашылықларға ийе болып, ол да болсаолардың структурасында хәм морфологиялық өзгешеликлеринде есапланады. Жәнеде, бундай структуралық-семантикалық анализ сөз дизбеклердиң контексттеги ўазыйпасы хәм мәнисин терең түсинийинежәрдем бериўи анықланды.

A brain box. Курамы: “box” хәм “brain” атлығы менен дизбеклесип жасалған (article+Noun+Noun);

Мәни: refers to a person with a highly intelligent or thoughtful mind, suggesting someone who is knowledgeable or a person solve/жүдә саналы ямаса ойшаң пикирге ийе болған адамға қарата қолланылады, билгир ямаса билим тийкарында усыныс бериўши адам.

A bright spark. Курамы: “bright” келбетлик сөзге “spark” атлықпенен дизбеклесип жасалған (article+Adj.+Noun);

Мәни: describe someone who is clever, quick-witted, or innovative. It refers to positive and energetic intelligence/Саналы, өткирақыллы ямаса инновациялық адамға қарата қолланылады. Унамлы хәм куўатлы интеллект тәрийпленеди.

Smart cookie. Курамы: “smart” келбетлиги хәм “cookie” атлығы менен дизбеклесип жасалған (Adjective+Noun);

Мәни: signifies an intelligent and capable person, often used in a positive and affectionate manner/саналы хәм ақыллы адамды аңлатады, көбинесе унамлы хәм меҳрли минез-хулықты аңлатыў ушын қолланылады.

Clever clogs. Курамы: “clever” келбетлиги хәм “clogs” атлығы менен дизбеклесип жасалған (Adjective+Noun);

Мәниси: informal and playful expression for a person who is perceived as being clever or knowledgeable/саналы ямаса билгир деп есапланатуғын шахс ушын рәсмий болмаған хәм хәзил сыпатындақолланылады.

“clogs” лексикалық бирлиги аўыспалы мәниде ирониялы мазмунда қолланылған.

Clever boots. Қурамы: “clever” келбетлиги хәм “boots” атлығы менен дизбеклесип жасалған (Adjective+Noun);

Мәниси: this expression playfully denotes someone who is smart or quick-witted/хәзил дәлбек тәризде саналы ямаса тез ойлайтуғын адамға қарата қолланылады. “Clever clogs” идиоматикалық бирлиги мазмунында қолланылады. “Boots” компоненти өзгеше ирониялық мазмунды аңлатады.

Субстантив фразеологиялық бирлікқурамы тәрептен туўры келиўши, бирақ унамсыз мәнидеги субстантив фразеологиялық бирліклер ушырайды, олардың мәнилерине қысқа сыпатлама берилетуғын болса, бунда көбирек қарақалпақ тилиндеги фразеологиялық бирліклер пәс интеллектуал қабилетти аңлатса, инглис тилиндеги фразеологиялық бирліклер ирониялық мәниде келиўи анықланды: маўбас шай мий, қабақ бас, самсам, кум гелле.

Бундаифразеологиялық бирліклери унамлы коннотациядағы мәниге ийе болып, түрли интеллектуал хәрекетлерди әмелге асырыўға ылайық, саналы, оператив шахсты сыпатлайды. Усыған уқсаған бир қатар фразеологиялық бирліклер өзіннен саналырақ көриниске умтылып атырған адамларға салыстырғанда мысқыллаў ямаса наразылық тәризде қолланылыўы мүмкин, бул болса басқаларды ғәзеплентиреди. Соған көре, инглис тилиндеги сөзликлерде бул жағдайда “хәзил”, “ирониялық”, “қолланыўға болмайтуғын”, “жек көриўши”, “уялтыўшы” сыяқлы маркерлер менен белгиленеди. Жоқарыда келтирилген фразеологиялық бирліклерден тысқары ирониялық мазмундағы қосымша бирліклерди келтириў мүмкин: ққ. билеўиктиң мәйегин жеген, инг. clever Dick (с.с.«ақыллыДик»), a smart alec / aleck (с.с. «ақыллы Алек»), a bright spark.

Қарақалпақ тилиндеги фразеологиялық бирліклердин бул топарындағы дерлик барлық түрлеринде тийкарғы компонент “бас” болып, олар көбирек интеллектуаллық хәрекетти геўделендиреди. Ал, инглис тилиндеги фразеологиялық бирліклер бул топарда унамлы коннотацияға ийе болып, олар ақыллы, зийрек, хәр түрли ойлаў операциясын әмелге асыралатуғын қабилетли адамды сыпатлаўшылар есапланады: инг. a brain box, a bright spark (жарық ушқын), smart cookie (ақыллы печенье), clever clogs, clever boots (ақыллы аяқ-кийим). Бул талқыға тартылған инглис хәм қарақалпақ тиллериндеги фразеологиялық бирліклер арқалы геўделенген “интеллект” концептин көбирек сөз шақапларынан келбетлик сыпатлайды (smart, bright, clever, witty, full, ақыллы, билимли, если-ойлы, баслы, мийли), булар “жоқары интеллектуал қабилет” ти аңлатыўы анықланды.

Түрли тиллердеги фразеологиялық бирліклерди талқылаў, олардың мәнилери хәм дүзилесин салыстырмалы үйрениўге қаратылған изертлеўлер ҳақыйқаттан да тиллердин өзгешеликлерин және универсал белгилери ҳаққында жүдә көп қызықлы мағлыўматларды береді. Генетикалық келип шығыўынан түрли топарларға кириўши тиллер ортасында толық эквивалент фразеологиялық бирліклердин кем саны дүньяның тил хәм мәдениатының өзгешелиги нәтийжеси болып табылады.

Бөлек эквивалентлер хәм тиллерара аналогларды үйрениў пикирлеў процеслери хәм интеллектуаллық искерликтің айырым тәреплери универсал екенлигин дәлиллейди.

ӘДЕБИЯТЛАР ДИЗИМИ

1. Баева Н. А., Варламенко И. Г. Репрезентация перцептивно-ментальных процессов в английских фразеологизмах//Филологические науки. Вопросы теории и практики. 2017. № 3 (69). Ч. 3. С. 54-58.

2. Исакова С.С. Лингвокультурологическое исследование когнитивной сферы человека (на материале казахско-французской фразеологии) // Вопросы когнитивной лингвистики. 2013. № 2 (35). С. 42-46.

3. Cambridge International Dictionary of Idioms. Cambridge: Cambridge University Press, 2002. 587 p.

4. Lubensky S. Russian-English Dictionary of Idioms. Revised edition. New Haven: Yale University Press, 2014. 992 p.
5. Oxford Dictionary of English Idioms. Oxford: Oxford University Press, 2010. 408 p.
6. Spears R. A. Dictionary of American Idioms and Phrasal Verbs. N. Y.: The McGraw-Hill Companies, Inc., 2005. 1098 p.

THE EXISTENCE OF INTERLINGUAL LACUNARITY IN INTERCULTURAL COMMUNICATION

Biysenbaeva I.

Master's student, Berdakh Karakalpak State University

Mehlimuratova E.

PhD, docent, Berdakh Karakaplak Stste University

Nukus, Uzbekistan

Intercultural communication is essential for global interactions, trade, diplomacy, and social integration. However, despite the increasing interconnectedness of our world, language barriers persist as significant challenges. Interlinguistic lacunae contribute to these barriers and can impede effective communication between individuals who speak different languages. Understanding this phenomenon is crucial for enhancing intercultural understanding and fostering successful interactions across diverse cultures.

Defining Interlinguistic Lacunae: Interlinguistic lacunae can manifest in different ways, including lexical gaps, cultural references, idiomatic expressions, and linguistic nuances. These gaps arise due to variations in language structure, cultural concepts, historical contexts, and experiences. Such discrepancies can hinder accurate comprehension and lead to misinterpretations or misunderstandings in intercultural communication.

Impact on Communication Effectiveness: Interlinguistic lacunae have a significant impact on the effectiveness of intercultural communication. They can create communication breakdowns, impede the transmission of ideas, and lead to misconceptions or stereotypes. Inaccurate interpretations resulting from these gaps can have profound implications for intercultural relationships, business negotiations, and even diplomacy. [1;27]

Recognizing and addressing interlinguistic lacunae is essential for promoting successful intercultural exchanges.

Factors Contributing to Interlinguistic Lacunae: Several factors contribute to the emergence of interlinguistic lacunae. Linguistic diversity, cultural differences, historical contexts, and social norms all play a role in shaping the variations that lead to these gaps. Additionally, rapid globalization and technological advancements have exposed individuals to a myriad of cultures and languages, intensifying the challenges associated with interlinguistic lacunae.

Strategies to Address Interlinguistic Lacunae: To bridge the interlinguistic gaps and enhance intercultural communication, various strategies can be employed. These include:

a) **Language Learning:** Encouraging individuals to learn other languages, particularly those of cultures they frequently interact with, can help mitigate interlinguistic lacunae. Language proficiency enables better comprehension, reduces misinterpretations, and fosters empathy.

b) **Cultural Awareness and Sensitivity:** Developing cultural competence and sensitivity is crucial for understanding the nuances and references embedded in different languages. Raising awareness of cultural differences can facilitate clearer communication and avoid potential misunderstandings. [2;74]

c) **Mediation and Translation:** Utilizing professional interpreters or translators can help bridge the language gaps in intercultural settings. Skilled mediators can facilitate effective communication, ensuring that messages are accurately conveyed without losing their intended meaning.

d) **Technology and Tools:** Leveraging advancements in language translation technologies, such as real-time translation apps or machine translation, can aid in overcoming immediate interlinguistic challenges. While not foolproof, these tools can provide a valuable resource in reducing communication barriers.